

Elina Kahla

Patriarkka Kirill historiapolitiikan toimijana

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Venäjän hyökkäys Ukrainaan 2022 käänsi globaalin huomion VOK:n johdon ja erityisesti patriarkka Kirillin (Gundjajev) toimijuuteen. Patriarkka on johdonmukaisesti siunannut hyökkäyksen veljessotana (meždousobitsa) ja korostanut sen puolustavan ortodoksisien itäslaavien historiallista perintöä ja yhteyttä, aina alkaen ”Kiovan kastealtaasta” (Kievskaja kupel’ kreštšeniija) vuonna 988. Artikkelitarkastelee kirkon ja valtion yhteispeliä (sinfoniaa), sodan pyhittämistä kosmisena sodankäyntinä perivihollista/Antikristusta vastaan, sekä militanttien kansallispyhiin käyttämistä esikuvahahmoina. Nämä käsitteet määrittelevät Kirillin historiapolitiittista toimijuutta Ukrainan sodan taustalla. Artikkelitarkastelee Venäjän kansalaisuskonnon ytimeksi pyhän sodan käsitteen, ja sen edellyttämät veriuhrin (vrt. Juergensmeyer, 2008). Venäjän historiapolitiikka hyödyntää kansalaisuskontoa, missä kehyksessä korostuu suuren isänmaallisen sodan (1941–1945) esittäminen pyhänä sotana. Soturi- ja muiden militanttien pyhittäjien esikuvarooli on symbolinen ja korrelatiivinen, eikä niiden tarkoitus ole pyhittää sodankäyntiä yleisesti. Vastaavasti patriarkka Kirilliin henkilöitynyt kirkon tuki valtiollisen tabon verenvuodatukselle on korrelatiivista ja yksittäisiin ”pyhiin sotiin” liittyvää, omille tarkoitettua monimerkityksistä viestintää. Militanttien pyhiin (Zygmont-Knorre, 2019) esikuvahahmoja muokataan ja käytetään vahvistamaan kansalaisuskontoa, mitä kansan jonkinasteinen sodankäynnin hyväksyminen edellyttää. Patriarkka Kirilliin henkilöitynyt kirkon tuki valtiollisen tabon verenvuodatukselle on suoraa jatkumoa VOK:n perinnölle ja ”venäläisen maailman” ideologian korostamiselle. Patriarkka Kirill toimi nuoruudessaan kansainvälisessä ekumeenisessa liikkeessä, mutta vuonna 2022 hän keskittyi kosmisen sodan lietsomiseen: haukka surmasi kyyhkyn.

Russia’s attack on Ukraine in 2022 turned global eyes on the agency of the ROC (Russian Orthodox Church) leadership and especially of Patriarch Kirill (Gundyaev). The Patriarch consistently blessed the invasion as a fratricidal war (meždousobitsa) and pointed that it defends the historical heritage and unity of the Orthodox Eastern Slavs, starting with the “Kievan baptismal font” (Kievskajaia kupel’ kreshcheniia). The article elaborates on the collaboration (symphony) between church and state hierarchies. It focuses on the effort to sanctify war as cosmic warfare against the arch-enemy/Antichrist (represented by “Kievan power”), whereby references to national militant saints as role models are evoked and modified. These concepts define Kirill’s historical-political agency. The article argues that the core of Russian

civil religion is the concept of holy war, and the blood sacrifices war requires (Juergensmeyer, 2008). Russia's memory policy makes wide use of civil religion; it provides the contextual frame to represent a symbolic image of the Great Patriotic War (1941–1945) and represent it as an allegedly holy war. The enormous loss of human life required by warfare are conceptualized as blood sacrifices, needed to wash away Russia's sins (apostasy) and to regain God's blessing and spiritual rebirth. The different types of national militant saints (Zygmunt-Knorre, 2019) are used as paragons, to strengthen the civil religion to maintain popular support for aggressive warfare. However, cults of the militant saints do not aspire to legitimate warfare as such, rather, their role is ambiguous, correlative and symbolic. In the same vein, Patriarch Kirill's addresses aim not to approve warfare as such. The ROC's support to "Russian world" ideology merely reaffirms the unbroken legacy to stand by the secular leadership. The Patriarch's personal historical-political legacy includes activism in international ecumenical movement, but boils down to instigation of cosmic war. The hawk killed the dove.

Patriarkka Kirill, historiapolitiikka, kansalaisuskonto, veriuhuri, kirkon ja valtion yhteistyö, kosminen sota, militantit pyhät

Elina Kahla, Helsingin yliopisto, elina.kahla@helsinki.fi.

Patriarkka Kirill lyhyesti:

- s. 20.11.1946 Leningradissa, maallikkonimeltään Vladimir Mihailovitš Gundjajev
- isä ja isoisa pappeja, perhe kärsi uskonnonvastaisista vainoista
- esikuva ja mentori Leningradin metropoliitta Nikodim (Rotov), joka vihki nuorukaisen munkiksi 23-vuotiaana; toimi pitkään Nikodimin sihteerinä; KGB:n värväämä
- Kirkkojen maailmanneuvoston kokousedustaja Genevessä vain 25-vuotiaana vuonna 1971
- piispa vuodesta 1976; Venäjän ortodoksisen kirkon (VOK) ulkoasioiden osaston pj. vuodesta 1989; useita tärkeitä tehtäviä mm. Leningradin hengellisen akatemian rehtorina; vastasi myös Moskovan patriarkaatin alaisista Suomen seurakunnista vuosina 1976–1978
- pitkäaikaiset henkilösuhteet kirkollisiin tahoihin Suomessa
- Moskovan patriarkka vuodesta 2009
- ”Venäläisen maailman” konseptin tärkein kirkkopoliittinen toimija

Johdanto

”Patriarkka Kirill on tehnyt ortodoksisuudesta kiinnostavaa koko maailmalle”, sihahti kollega sarkastisesti tutkijakonferenssissa, jonka otsikko viittasi Venäjän ortodoksisen kirkon (= VOK) näkyvään rooliin hyökkäyksessä Ukrainaa vastaan. Vuosi 2022 todellakin osoittautui alan tutkijoillekin vedenjakajaksi. Kun kulutusota ja siviilien kärsimykset aina vain jatkuvat tavoitteena ei-rationaalisesti perusteltu Ukrainan ”denatsifikaatio”, ”puhdistaminen” kuvitelluista natseista, ”desatanisaatio”, ei paluuta entiseen suhteiden hoitoon ole. Vielä toukokuussa 2020 Moskovan patriarkka Kirill oli saanut

kutsun vierailu Suomessa. Kutsun esittivät Suomen evankelis-luterilainen, ortodoksinen ja katolinen kirkko. Vierailun ohella tarkoituksena oli tauon jälkeen jatkaa sen ja VOK:n keskinäisiä oppikeskusteluita, jotka olivat alkaneet jo vuonna 1970.¹ Pandemia lykkäsi vierailua, kunnes se ei enää ollut ajankohtainen.

Tämän artikkelin tarkoituksena on pohtia, millaisena valta- ja historiapolitiittisena toimijana Kirill vuonna 2022 näyttäytyi. Tehtävänanto on keskittyä nimenomaan nykytilaan, eli avoimeen sodanlietsontaan johtaneisiin kehityskuluihin, ja analysoida eri tekijöitä. Tutkimusaineisto on julkista. Primaariaineisto eli opetuspuheet, patriarkaattiin liittyvät uutiset ja muut julkilausumat on julkaistu patriarkaatin lehdistöpalvelun patriarchy.ru -portaalissa; täydentävät aineistot muissa kirkollis-poliittista uutisointia käsittelevissä portaalissa. Tutkimusartikkelit ja -kirjallisuus edustavat kansainvälistä monitieteistä näkemystä (Bremer, Juergensmeyer, Knorre-Zygmunt). Taustatutkimus, -keskustelut ja julkaisemattomat konferenssisielmät tukevat analyysiani, mutta en siteeraa niitä suoraan. Menetelmäni on vertaileva tekstianalyysi, poimin opetuspuheista sotaan ja sen oikeutukseen suoraan tai epäsuoraan liittyviä kannanottoja, Venäjän historiasta kumpuavia vertauskuvia ja korreloivia rinnastuksia, analysoin niitä ja teen johtopäätöksiä niiden perusteella. Rajaan tarkasteluni ulkopuolelle jo muutoin paljon huomiota saaneen VOK:n johdon biopolitiikka-argumentoinnin, eli sen, miten voimakkaasti ja määrätietoisesti Kirill parjaa ”kollektiivista länttä” kristinuskon luopioksi ja moraaliltaan rappiolliseksi. Vastapainoksi patriarkka esittää Venäjän hengellisten pidäkkeiden (*dubovnye skrepy*) uskolliseksi vartijaksi.

Kirkon ja valtion yhteispeliä Venäjän historian kulussa tarkasteltaessa on otettava annettuna, että se juontaa juurensa aina Bysanttiin, jolloin kirkko on luonteva osa valtiota tavalla, jota ei mikään nykyajan dokumentti selvennä. Kirkon ja valtion keskiaikaista suhdetta toisiinsa luonnehti sana *sinfonia*. Bolševikkien vallankumouksen tuloksena kirkko erotettiin valtiosta, mutta valtio ei eronnut kirkosta. Esimerkiksi sana *tsarstvo* viittaa niin maalliseen kuin taivaalliseen valtakuntaan yhden kolikon kahtena puolena. Mitään rajua muutosta ei tähän sinfoniaan ole tullut. Maallisen ja uskonnollisen valtapiirin raja on yhä tarkoituksellisen häilyvä, ja juuri tätä häilyvyyttä ”venäläisen maailman” ideologia taitavasti hyväksikäyttää.² Valtakirkko on nauttinut ja nauttii yhä privilegioista ja veroeduista, ja valtion asiaa ovat totutusti ajaneet ruhtinaiden, kauppiaiden ja soturien ohessa luostarinjohtajat ja metropoliitat. Vastaavasti aina kun kirkko ei ole täyttänyt siihen kohdistuvia odotuksia, on päitä pudonnut. Koko neuvostoajan kirkkoon kohdistui vainoja (*gonenija*), ja vainojen jälkeistä aikaa ovat luonnehtineet maineiden palautukset ja kirkolliset kanonisoinnit.

Kanonisointipolitiikka³ on ollut ja on yhä ilmeinen kirkon ja valtion suhteiden peili.⁴ Kanonisointipolitiikka ilmentää valtion kannalta hyödyllisten esikuvien virallistamista taivaallisessa riemuitsevassa seurakunnassa; pyhien kultit ja heidän edustamansa sanoma ovat epäsuoraa, mutta voimakasta, vain vihkiytyneille avautuvaa viestintää esimerkiksi visuaalisin keinoin. Ikonografia myös kuvaa petturien kohtalon (Kuva 1.).⁵

Kanonisoinnit ovat osa valtion ja kirkon virallista lähistoriaa, joka on tärkeä tuntee, mutta vainojen epävirallinen, vaiettu (tabuoitunut) perintö on vielä sitäkin tärkeämpi. Patriarkka Kirillin Ukrainan kanoniseen asemaan liittyvät vetoamukset uskollisuudesta ”Kiovan yhteiselle kastealtaalle”, josta itäslaavien poliittinen suuntaus vuonna 988 hänen narratiivinsa mukaan sai alkunsa, ovat hänen virallisen historiapolitiittisen argumenttinsa ydintä. Sopii kuitenkin huomata, minkä kaiken Kirill jättää sanomatta. Hän sivuuttaa Ukrainan traumaattisen uskontohistorian tyystin. Patriarkka ei puhu mitään pakkotoimista, jotka kohdistuivat muun muassa kreikkalaiskatolilaisiin (uniaatteihin), joiden toiminta vuoroin repressoitiin, kiellettiin, tai heidät pakkoliitettiin 1946 ortodoksikirkkoon. Turha on odottaa pahoitteluja koskien antisemitististen progromien lietsontaa. Valtapolitiikan pelinappulan kokemus ei

Kuva 1. Juudaksen petos ja hirttäytyminen

ole naulattuna kirkon oveen, jos sitä ovea edes olisi jäljellä. Tarkoitin, että patriarkan pelivara on kapea, ja sotatilanteessa sitäkin kapeampi. Esimerkiksi jos patriarkka arvovaltaisessa yhteydessä kutsuu presidenttiä väärällä isännimellä (”Vladimir Vasiljevits”⁶), ei näin mitättömältä vaikuttava tapaus jää huomaamatta – ja se juuri on tarkoituskin.

Vastaavasti patriarkka Kirillin virallinen elämäkerta on toki syytä tuntea, jotta voisi arvioida hänen historiapolitiittisen toimijuutensa päälinjoja. Mutta aukot ovat myös historiaa. Yksi pitkään vaiettu elämäkertakohta on hänen isoisänsä karkotus 1930-luvun terrorin vuosina Solovetskin keskitysleirille, mistä patriarkka 70-vuotishaastattelussaan vuonna 2016 mainitsee.⁷ Tai toinen esimerkki: kun nuori Kirill vuonna 1971 liikkui kapitalistimaa Sveitsissä virallisena kirkollisena delegaattina, joka ainoa tuon ajan käytäntöjä ymmärtävä käsittää, että hän oli turvallisuuspalvelulle raportointivelvollinen joka sanastaan ja askeleestaan⁸. Hänen retoriikkansa taustaan ja liikkumatilan rajoihin liittyvä yleispiirre on polysemanttisuus (monimerkityksisyys) sekä antinomisuus (sisäinen ristiriitaisuus), mikä representoi keskeistä vastakohtaa läntiselle, protestanttiselle rationaalisuudelle ja kausaalijattelulle. Venäläisten vulgaari protestantteihin kohdistuva parjaus lukee säännöllisesti jälkimmäisten viaksi rationaalisuuden, ”haitan järjestä”⁹.

Ei liene vallan poikkeuksellista, että liberaali nuori pappi arvohierarkiassa edetessään paitsi vääjäämättä ikääntyy, myös muuttuu aiempaa konservatiivisemmaksi, tai peräti täysin kääntää kurssinsa. Kirillinkin profiili on muuttunut. Oli nuori VOK:n ulkosuhteiden hoitaja, joka sai liikkua silmiinpistävästi vapaasti, tunsikin keskeiset toimijat ja oli profiloitunut ekumeenisen liikkeen toimintaan osana neuvostojohdon kirkollisten suhteiden hoitoa, kansainvälisen rauhanliikkeen siipien alla.¹⁰ Konservatiivisen käänteeseen ja länsivastaisuuden voimistuessa suunta vaihtui. Patriarkka on vedonnut systemaattisesti arvokonservatiiveihin, joille seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien puolustaminen ja yksilön valinnanvapaus ovat teemoina vieraita ja vastustettavia. Omakohtaisempi asia hänelle on kuitenkin kollektiivisen ateismin ja uskovaisten vainoamisen kokemus, jota kirkon ja valtion yhteispelin avulla on 1990-luvulta alkaen pyritty häivyttämään.

Esimerkiksi vuoden 2022 kuluessa kunnioitettiin näkyvästi pyhittäjä Sergei Radonežilaisen pyhänjäänteiden siirron 600-vuotisjuhlaa. Ateistisen kampanjan yhteydessä bolsevikit olivat häpäisseet pyhittäjän reliikit keväällä 1919; tosin uskaliaat uskovaiset olivat sitä ennen ehtineet irrottaa ja kätkeä kansallispyhän pääkallon.¹¹ Juhlaliturgian opetuspuheessa 18.7.2022 Sergijev Posadissa patriarkka lausui: ”Koulutetut ihmiset [Länsi-Euroopassa] häpeävät myöntää olevansa uskovia. Mutta meidän maassamme, joka on kokenut jumalattomuuden vainojen vuosikymmenet, ihmisissä vahvistuu usko Kristukseen.”¹² Pyhittäjä Sergei Radonežilaisen esikuvaan vetoaminen militantissa kontekstissa perustuu jatkumoon: juuri hän siunasi sotajoukon voittoisaan Kulikovon taisteluun vuonna 1380. Samoin on merkillepantavaa, että Lavra avattiin uudelleen suuren isänmaallisen sodan (1941–1945) sytyttyä, sillä uskovaisia ja esirukouksia tarvittiin.

Kysymykset, käsitteet, hypoteesit

Artikkeli käsittelee, osin limittäin, seuraavia osakysymyksiä:

- 1) Millaisessa kontekstissa patriarkan historiapolitiittinen toimijuus on muotoutunut ja millaisena se näyttäytyy?
- 2) Millaisin käsittein sitä voi luonnehtia? (Uhriutumisen, kosminen sota kansalaissodan ytimenä, pyhän sodan apologia, bumerangiväkivalta, veriuhri.)
- 3) Mitä elementtejä (symboliikka, korrelaatiot/rinnastukset, esikuvat) Kirill tuo esiintymisissään toistuvasti esiin?
- 4) Voimmeko jo tässä vaiheessa luonnehtia hänen patriarkan kautensa historiapolitiittista perintöä?

24

Esitän artikkelin päähypoteesina Mark Juergensmeyeria seuraten, että kristityn elämä ylipäänsä on kosmista taistelua (sotaa) hyvän ja pahan voimien välillä. Kristitty kilvoittelee elääkseen Jumalan tahdon mukaisesti, tehdäkseen hyvää ja välttääkseen pahaan tavallisessa arjessaan, käytyinpä ympärillä sotaa tai ei.¹³ Ortodoksisessa perinteessä korostuvat tilan ja aineen pyhittäminen (ristinmerkillä itsensä siunaaminen; kodin ja ruoan siunaaminen; pyhien, heidän reliikkiensä ja heidän ikoniensa kunnioitus). Pyhittämisen välineellisinä elementteinä esikuvahahmoilla on oma merkityksensä. He puhdistavat ja suojelevat eri asemilla: uskon puolustaja-hallitsijoina, pahuudelle kostajina, soturi-marttyyreina.¹⁴ Kun patriarkka Kirill opetuspuheissaan vetoaa tähän tai tuohon pyhittäjään tai ikonin välityksellä tapahtuvaan ihmeeseen, hän samalla vihjaa pyhittäjän välityksellä tapahtuvaan sakraalin tilan (pyhän Venäjän, yksittäisen kaupungin jne.) puolustamiseen vainolaista vastaan. Puolustaminen kosmista vihollista vastaan ilmenee totunnaisiin symboleihin ja vertauksiin. Opetuspuheiden ilmaisut aukeavat parhaiten ”omille”, oman kulttuuripiirin jäsenille. He ovat kyseiset ilmaisut jo sisäistäneet, heille antinomien vastakkainasettelu ja pelon tähden salailu on perin tuttu ja ymmärrettävä kehys. Tämä yleisö ymmärtää polysemanttisuuden ja miksi siihen ajoittain turvaudutaan.

Juergensmeyer-hypoteesiin tukeutuen esitän, että venäläinen ortodoksia on vuosisatojen ajan kietoutunut siloteltuun, kansalliseen myyttiin pukeutuneeseen sisäisesti kosmisen ristiriidan sallivaan kertomusverkostoon. Sen olemassaolo aina tähän päivään asti perustuu yhtä paljon kansalaisuskonnon perusteisiin. Myytti alkaa Venäjän kasteen syntyarinasta v. 988, jolloin ruhtinas Vladimir otti kasteen yhdessä kansansa kanssa. Ytimessä on kristillisen imperiumin puolustaminen ja keskuksen siirtyminen Moskovaan, ulottuen oman kulttuuripiirin erityislaadun tarvittaessa väkivaltaiseen puolustamiseen

(joskus myös kuvitelluilta, *imagined*) vihollisilta. Samoin korostuu itseään uusintava kertomus tarvittaessa väkivaltaa edellyttävästä messiaanisesta erityistehtävästä. Venäläisen ortodoksian valtion toimijuutta alleviivaava, kirkon ja hallitsijan yhteispelin tärkeyttä tähdentävä manifestaatio on eräänlainen **kansalaisuskonto**. Neuvostoateismin romahtaessa sen kysyntä kasvoi nopeasti.¹⁵ Aivan kuten Jean-Jacques Rousseau *Contrat Socialissa* tai Robert Bellah 1967 amerikkalaisuuden analyysissään¹⁶, pidän ortodoksis-venäläistä kansalaisuskontoa *a priori* identiteettiä koostavana ja myönteisenä ilmiönä. Kansalaisuskonto mahdollistaa eri uskontokuntien (Venäjällä traditionaalisten uskontojen eli ortodoksian, islamin, juutalaisuuden ja buddhalaisuuden) rinnakkaineloa ja niiden kuvittamisen mosaiikki-imperiumin rakentajana ja ylläpitäjänä. Toisaalta kansalaisuskonnon alistaminen kesaropapistiseksi hallitsijan vääryyksien oikeuttajaksi vähentää sen uskottavuutta. Suurvaltaisuuden (*deržavnost*) ja valtiokeskeisyyden puolustamisen nimissä kirkon johdon retoriikassa ilmenee syvä kaksijakoisuus. Vainojen ja sisäisten puhdistusten aallot ovat seuranneet tosiaan vuosisadasta toiseen. Venäläinen perinteinen maailmankatsomus lepää vääryyden ja raadollisuuden antinomisuuden kokemukselle, johon on alistuttava. Satu Totuuden (*Pravda*) ja Valheen (*Krivda*) vaeltamisesta maan kamaralla on kaikkien tuntema: Totuus jää toiseksi ja nousee taivaaseen.

Venäjän valloitusotia käyneet hallitsijat pitivät itse kukin itseään Jumalan voideltuina, kuten hallitsija Iivanan Julmankin kirjallisesta jäämistöstä ilmenee.¹⁷ Sisäiset puhdistukset ja omien alamaisten julma rankaiseminen kuuluivat keinovalikoimaan, jota itsevaltiasta piti tarpeellisena ja josta hän ei katsonut tekevänsä tiliä kellekään muulle kuin Jumalalle. Tässä yliajallisessa katsannossa vaatimukset Putinin viemisestä syytteesen Haagin sotatuomioistuimeen ovat kuin vieraasta pelikirjasta. Ilja Budraitskis väittääkin, että perimmäisessä merkityksessään politiikka on apokalyptista eikä oikeudenmukaista tuomiota kannata odottaa ennen maailmanloppua.¹⁸

25

Venäjän kulttuurihistorian ja aluetutkimuksen tutkimuskehiksestä käsin ehdotan kansalaisuskonnon käsitteen palvelevan bipolaarista maailmankuvaa (pyhä/maallinen; me/muut; julkinen/vaiettu). Ristiriidat jumalallisen Totuuden ja valtiollisen tarkoituksenmukaisuuden välillä ylevöitetään pikemmin kuin pyritään niitä ratkaisemaan rationaalisin keinoin. Voitto ja trauma kuuluvat yhteen kansakunnan identiteetin rakennuksen kulmakivinä.¹⁹ Venäläistä historiapolitiikkaa leimaa ylevöittäminen. Siten käy päinsä kerrata Toisen Esran kirjan säettä 4:41 slaavilaisesta Raamatusta, *Velika est istina i premogaet, Totuus on suuri ja voittaa*, säkeitä aina uudessa tarpeen luomassa yhteydessä. Valtion raa'an aseellisen hyökkäyksen ja verenvuodatuksen pukeminen kosmiseksi sodaksi sisältää myös ajattoman, ylihistoriallisen ulottuvuuden. Kaikki anakronismit ovat sallittuja, ja keskiaikaiset esikuvahahmot ovat erittäin muuntautumiskykyisiä. Heidät voi aina tarvittaessa valjastaa vastustamaan lännestä tuluvia vahingollisia vaikutteita. Ortodoksista sotaisuutta ja ”pahan vastustamista voimakeinoin”, mukaan lukien munkkien tarttumiseen aseisiin (esimerkit Peresvet ja Osljabja) tällä vuosituhannella ärhäkästi propagoinut rovasti Vsevolod Tšaplin esitti voitonpäivän juhlallisuuksien yhteydessä 10.5.2012:

[...] *Kristinusko – se on Evankeliumi, Aleksanteri Nevalainen, pyhittäjä Filaret Moskovalainen, pyhä vanhurskas Johannes Kronstadtilainen, pyhä patriarkka Tihon joka langetti anateeman [kirkon] vainoajille. Sellaisen kristinuskon kanssa meillä on tulevaisuus.*²⁰

Militantin ortodoksian nykysuosion tausta

Useat venäläisen yhteiskunnan, nationalistisen ortodoksian ja militaristisen kasvatuksen kommentaattorit ovat tuoneet esiin syitä, miksi ortodoksien äärikonservatiivinen siipi (kirkon sisäiset vaikuttajat, pappistaustaiset kärkihahmot Vsevolod Tšaplin, Aleksander Prohanov, Aleksander Šargunov, Vladimir Vigiljanski, Dmitri Smirnov) oli vuosituhannen alusta viime vuosiin asti niin voimakas ja vaikutusvaltainen. Usein mainitaan perustavaksi seikaksi yleisortodoksisen kirkolliskokouksen puute. Sellaista ei ole kyetty järjestämään tuhanteen vuoteen. VOK:n teologinen ajattelu on tämänkin puutteen seurauksena ollut riitaisaa, eristäytynyttä, sisäänpäin kääntynyttä ja epäluuloista. Harhaoppisten rankaiseminen on silmiinpistävä piirre, eikä turvallisuuspalvelun kontrolli liioin ole ollut vähäinen. Vain harvat ja valitut, kirkon hierarkiassa vaikutusvaltaiset ideologit ovat opiskelleet ulkomailla ja hallinneet riittävästi kieliä kyetäkseen osallistumaan kansainvälisiin tapaamisiin ja oppikeskusteluihin. He ovat paljon vartijoita.

Kilpailutilanne ekumeenisen patriarkan, KP Bartolomeoksen ja Moskovan patriarkan, KP Kirillin (samoin kuin heidän edeltäjiensä) välillä on tunnettu syvää epäluottamusta lietsova tekijä. Sen päälle tulevat kommunismin romahtamisen jälkeen Moskovasta etäännyneet ja itsenäistyneet paikalliskirkot, kaikista väkirikkaimpana ja merkittävimpänä niistä Ukraina. Menemättä yksityiskohtien analyysiin voi päätellä, että kosmisen sodan lietsojien siipi on saanut uhkakuvien keskellä äänensä kuuluville, koska se on ollut lähellä valtakoneistoa ja kyennyt vastaamaan sen odotuksiin. Venäjän geopolittisten tavoitteiden toteuttamisen keinot ovat viimeistään Georgian sodan 2008 jälkeen korostaneet väkivaltaisia ratkaisumalleja.

1990-luvun lopussa yhteiskunnallisen romahduksen jälkitautina podettu anomia eli arvojen ja järjestyksen romahdus jätti Venäjälle toki monta erilaista vaihtoehtoa. Osa valtaeliittiä näytti suuntautuvan länteen ja rakensi keskinäisriippuvuutta kaasuputkien avulla, armeijan sotilasvoima jäi vähemmälle huomiolle. Vähitellen kehitys kulki myös vastavirtaan. Turvallisuuspalvelutaustainen Vladimir Putin astui presidentin virkaan ja vakiinnutti asemaansa. Eri kehitysteistä johtoaseman saavutti modernismiin hankalasti sopeutuva länsivastaisuus, anomiaa seurannut desekularisaatio ja konservatiivinen käänne perinteisine arvoineen.²¹ Kremlin suosimat ideologit korostivat lännen rappiota mustavalkoisesti: liberaalien arvojen (LGBTQ, kristillisten arvojen luopiot) kannattajien kanssa ei voi käydä dialogia, on vastaavasti VOK linjannut. Jo 1992 neuvostojärjestelmän raunioiden keskellä silloinen ulkosuhteista vastaava metropoliitta Kirill kääntyi armeijan johdon puoleen ja näki siinä tulevan liittolaisen. Siirryttyään patriarkaksi vuonna 2009 hän on systemaattisesti puolustanut venäläisiä arvoja moraalisesta linjaamisesta²² ja muistinpolitiikasta vastaavana toimijana.

Vaikka Kirillin ehdottama uskonnon militarisointi ei kenties 1990-luvun alussa saanut varauksetonta kannatusta, niin ideologisessa tyhjiössä se pian alkoi näyttää käyttökelpoiselta vaihtoehdolta. Kirkkorakennuksia ja muiden perinteisten uskontokuntien pyhiä tiloja on järjestelmällisesti rakennettu. Laitoksiin, armeijalle ja laivastolle on palkattu omia hengellisiä työntekijöitä, kuten sotilaspappeja, valtion rahoin. Valtiorahoitteen kulttuurituotannon osuus ei ole vähäinen. Siinä missä sotilaspappi tapaa vain oman operatiivisen yksikkönsä palvelusmiehet, niin videoitujen opetuspuheiden, kirjojen, elokuvien, musiikkivideoiden, ikonografian ja hagiografoiden populaareilla versioilla on skaalaetu. Matalan kynnyksen massa-ajanviette museoissa, näyttelyissä ja tv:n äärellä tavoittaa yhteenlaskettuna valtavan siviiliyleisön. Indoktrinoiva historiapolitiikka sisältöpukeutuu isänmaanrakkauden, sankarihahmojen ja puhtaan ajanvietteen kaapuun. Lähihistoriaa

väritetysti käsittelevät elokuvat ja tv-sarjat ovat järjestään huomattavan raakoja. Niiden tarkoitus on raaistaminen.

Venäjän hyökättyä Ukrainaan helmikuussa 2022 on muu ortodoksinen maailma seurannut tilannetta järkyttyneenä ja tuominnut patriarkan sotaisuuden. Ekumeeninen patriarkka Bartholomeos sekä ns. Volos-julistus ovat korostaneet etnofyletistisen ”venäläisen maailman” konseptin haitallisuutta.²³ Yhdysvaltalaista ääntä edustava Public Orthodoxy -sivusto ilmaisi Putinin ja Kirillin yhteisen sotahuudon ytimekkäästi: jos presidentti Putinin johtaman ”venäläisen maailman” maallinen keskus on Moskova, sen hengellinen keskus on Kiova, jonka kirkko kuuluu patriarkka Kirillin johtamalle Moskovalle.²⁴ Kamppailu on verinen.

Opetuspuheet Ukrainan ja Venäjän yhtenäisyyteen liittyen (meždousobitsa, Kievskaja kupel' kreštšeniija)

Moskovan patriarkaatin kotisivulla on luettavissa patriarkan videoidut opetuspuheet, tervehdykset, haastattelut sekä linkit *Slovo pastyrja* -televisio-ohjelmaan.²⁵ Sisällöt on suunniteltu kaikille, ja ne ovat helposti lähestyttäviä kuvan, äänen ja kuvituksen tukiessa toisiaan. Patriarkan kanonisen alueen suuruutta esittelevät lukuisat matkakohteet, aina Etelänavalle, jossa häntä seuraavat pingviinit.²⁶ Esipaimen on karismaattinen esiintyjä; hänen äänensä on vakaa ja miellyttävä kuunnella. Vaikka esipaimen lukisikin saarnansa prompterista, hän vaikuttaa esiintyvän spontaanisti. Saarna on luonnollisesti aina rakennettu kirkkokalenterin mukaiseen päivän tekstiin, mutta sillä on lähes aina viittauskohteita *tässä ja nyt*, kuten tärkeiden taisteluiden muistopäivien ja niiden sankarien tarkoituksellisten yhteensattumien muistaminen. Esipaimen käyttää rinnatusten kirkkoslaavinkielisiä idiomeja ja nykykieltä, mikä vahvistaa sanoman tyyliä, ajatonta yleispätevyyttä. Hän on termitarkka viitattaessaan Ukrainan sotaan, jota sanaa hän ei kevätkuukausina 2022 juurikaan käytä. Hän turvautuu anakronismeihin kuten *meždousobitsa, meždousobnaja bran'*. Dalin sanakirjan mukaan *meždousobitsa* viittaa perheriitaan, erimielisyyteen veljesten tai samaheimoisten kesken. Vasta viimeisenä merkitysvaihtoehtona tulee ”sota valtion sisällä, omien keskuudessa”.²⁷ Kieltämättä Ukrainan valtion itsenäisyyttä – hän ei asiaa mitenkään mainitse – patriarkka sanavalinnoillaan painottaa samaheimoisuutta ja historiallista yhteenkuuluvuutta.

Toinen yhtä symbolinen ja latautunut sanavalinta saarnoissa on *Kievskaja kupel' kreštšeniija*, Kiovan kasteallas. Suuren paaston toisen viikon sunnuntaisaarnassa 20.3.2022 Kristus Vapahtajan katedraalissa, jolla on Venäjän valtion ortodoksisen uudelleenrakentamisen symboliarvo, Kirill otti selkein sanakääntein kantaa Venäjän ja Ukrainan kansojen yhtenäisyyden puolesta:

”[...] Onhan jonkun puolustettava Jumalan totuutta siitä, että me todella olemme yhtenäinen [jedinyi] kansa, lähtöisin Kiovan kastealtaasta! Tiedän, miten nyt huutavat siellä Ukrainassa tämän kansan viholliset: 'Taas Patriarkka puhuu siitä, että olemme yhtenäinen/yksi kansa.' Patriarkka ei voi puhua muulla tavalla, sillä se on historiallinen ja jumalallinen totuus. Ja vaikka nyt elämme eri maissa, se ei muuta historiallista totuutta eikä voi sitä tehdä”.²⁸

Kirillin saarnoja systemaattisesti seuraava on havainnut hänen vankkumatta pitäneen kiinni kanonisen alueensa rajoista. Hän on puolustanut Ukrainassa sijaitsevien Moskovan patriarkaatin alaisten seurakuntien, luostarien, pyhiinvaelluspaikkojen ynnä muun sen kanonisesti hallinnoiman aineellisen ja symbolisen pääoman aseman säilymistä ennallaan. Ortodoksista maailmaa hämmentävää monien

ortodoksikirkkojen keskinäisen toran kehittymistä on käsitelty asiantuntevasti toisaalla²⁹, hiljattain myös suomeksi³⁰. Tässä artikkelissa on syytä lisätä vain se, että 27.5.2022 Ukrainan piispat (Moskovan patriarkaatin alaisuuteen kuuluvan UOK-MP:n) tekivät kirkolliskokouksessaan päätöksen olla enää mainitsematta patriarkka Kirillia esirukouksissaan. Patriarkka Kirill reagoi muutokseen lähes viiveettä, ilmoittaen ymmärtävänsä metropoliitta Onufrin ja ukrainalaisten vaikean tilanteen, ja kohdistuen viestinsä muualle. Mitä ydinviestiä patriarkan venäläiselle ja venäjänkieliselle yleisölle suuntaamat opetuspuheet sittemmin ovat toistaneet? Miten hän käsittelee kirkon suhdetta sotaan? Millaisia retorisia rinnastuksia ja vertauskuvia hän käyttää?

Patriarkka sodan siunaajana – veriuhuri soturin syntien pois pesijänä

Uutiskuvissa patriarkka on jo virkakautensa alusta (2009) alkaen näkyvästi antanut tukensa asevoimien ponnistuksille. Hän on tehnyt vierailuja strategisiin tukikohtiin ja siunannut asevoimien kalustoa, mukaan lukien taktisin ydinkärjin varustettuja sota-aluksia Kuolan niemimaalla. Painopiste kirkon ja armeijan yhteistyön lujittamisessa on lisännyt miespuolisen väestön aktiivisuutta kirkollisluontoisissa aktiviteeteissa.³¹ Kirkollisluontoisuus tässä viittaa liturgisen jumalanpalveluselämän ulkopuolisiin toimiin: ”maskuliiniseksi” luettavia panostuksia ovat kirkon osallistuminen maanpuolustushenkisiin tapahtumiin, juhlapäiväseremonioihin, ajanmukaisen digitaalisen sisällön tuottaminen ja kirkkotilan kaupallistaminen. Kutsuntaikäisten miesten aktivointiin netissä ja somessa, sotapelein, on panostettu.³² Maanpuolustus on tarjonnut syrjäseutujen sopimussotilaille varteentulomallin. Patriarkka on julkisella näkyvyydellään lisännyt kirkon ja armeijan yhteispelin prestiisiä, vaikka jakolinjoja on syntynyt. Erityisesti joukkotuhoojien siunaaminen julkisena performanssina on jakanut mielipiteitä niin papistossa kuin maallikoissa.

Asevoimille osoitettu huomio viittaa patriarkan priorisoivan kirkon ja asevoimien yhteistyötä. Venäjän asevoimien Minskin suunnan tien varteen rakennettu pääkirkko historiapuistoineen ja peliluolineen on viime vuosien valtava investointi. Rakennuskompleksi on omistettu toisen maailmansodan voiton 75-juhlan kunniaksi, mutta projektin valtava pinta-ala, mahtipontisuus ja sotilaallissävyinen maastonvihreä ilme teroittavat mielessä kysymyksen: miksi tämä kaikki on ollut tarpeen? Eikö kaluston ajanmukaisuudesta ja sotilaiden koulutuksesta huolehtiminen olisi tärkeämpi rahanreikä kuin armeijan ”Disney World”, jättiläismäistä tankkia muistuttava temppele, jonka sisäseinillä on kuvattu punatähtiä ja ateistisen valtakunnanjohton ponnistuksia? Symbolikieli viittaa kohdeväestön mielialojen pohjustamiseen tulevaa sodankäyntiä varten. Temppelele rahoituksen organisoivat puolustusministeriön hallinnonala. Marmoroidussa alakirkossa on valtava kasteallas. Se soveltuu rekryyttien joukkokasteeseen ennen operaatioihin lähettämistä.

Syyskuussa 21.9.2022 Venäjän federaatio käynnisti osittaisen liikekannallepanon. Patriarkan ilmeisesti hyvissä ajoin laadittu ja 25.9. pitämä opetuspuhe yksiselitteisesti tuki maallisen vallan ennakoitua seuraavaa askelta ja antoi sille hengellisen tulkinnan. Hänen muotoilunsa eivät poikkea VOK:n vakiintuneesta kannasta suhteessa verenvuodatuksen puolusteluun. Tšaplinin teesien mukaan oman ja muiden hengen uhraamista näet pidetään ortodoksikristityn normistoon kuuluvana.³³ Patriarkan sanoma on silti painava. Hän aloittaa Kristuksen uhrausta (Joh. 3:16) käsittelevällä esimerkillä ja kiteyttää viestinsä siihen, että Kristuksen jumallista uhria ihmisjärjen on mahdotonta käsittää. Jumalallisen suunnitelman, *zamyсел*, ymmärrys kuuluu vain

”[...]Hänelle, jolla on omasta itsestään suunnaton tieto. Hän suo meille mahdollisuuden ymmärtää, että jos Jumala Pojassaan antaa ihmishenkensä toisten ihmisten, ihmismurhan vuoksi, niin uhraus on korkein osoitus ihmisen rakkaudesta lähimmäistensä kohtaan. Ubrimieli (žertvennost’) on parhaiden ihmisten ominaisuuksien suurin ilmentymä.

Tiedämme, että nykyään monet kuolevat sisäisen sodankäynnin (meždousobnoj brani) kentillä. Kirkko rukoo, että tämä sodankäynti päättyisi mahdollisimman pian, että mahdollisimman harvat veljet tappaisivat toisiaan tässä veljesmurhassa (bratoubijstvennoj vojne). Ja samaan aikaan Kirkko tiedostaa, että jos joku velvollisuudentunteesta, valan (prisjagu) täyttämisen välttämättömyyden tähden pysyy uskollisena kutsumukselleen (prižvaniju) ja kuolee sotilaallista velvollisuutta täyttäessään, niin hän epäilemättä suorittaa teon, joka on uhrauksen veroinen (ravnosil’noje žertve). Hän kantaa itsensä uhriksi toisten puolesta (On sebja prinosit v žertvu za drugih). Ja siksi uskomme, että tämä uhri pesee pois kaikki synnit, jotka henkilö on tehnyt. (I potomu verim, tšto eta žertva smyvajet vse grehi, kotorye tšelovek soversil.)³⁴

Läntiset kommentaattorit ovat kyseistä opetuspuheen kohtaa tulkitessaan kiinnittäneet ennen kaikkea huomionsa väittämään, jonka mukaan oman henkensä uhraaminen pesee pois kaikki kyseisen soturin synnit. Miten tätä väitettä voi kontekstualisoida?

Viholliskuvan mustavalkoisuus ja historiapolitiittinen tarkoituksenmukaisuus

29

Juergensmeyeria seuraten, sota ja terrori luovat universaalisesti keskeisen kontekstin ihmiselämän uhrauksille.³⁵ Blochin mukaan kosmisen sodan uhrauksille on tilaa nimenomaan silloin, jos yhteisö kokee tulleensa uhriksi ja on kärsinyt itseensä, omaan yhteisöön kohdistuneesta väkivallasta, jonka sitten kääntää ulospäin.³⁶ Kollektiivisen uhriutumisen ja sankaruuden kokemusta Venäjällä on viestitty ja propagoitu kasvavalla käyrällä. Ytimen kiteyttää toiseen maailmansotaan liitetty väittäjä: me [neuvostokansa] pelastimme koko maailman fasismilta.

Yksittäinen, konkreetti historiallinen toinen maailmansota (1941–1945) rinnastuu tässä propandistisessa narratiivissa kosmiseksi sodaksi perivihollista, Antikristusta vastaan. Neuvostoliiton hymnin³⁷ kertosäkeen sanat pyhä /kansan sota, *svjaštšennaja/narodnaja vojna*, iskostavat miljoonien ihmisten tajunnan syvempiin, tiedostamattomiin kerrostumiin pyhän sodan tasolla, jota on lähes mahdoton kumota. Neuvostoliiton määrälliset uhrit ylittivät muiden osallistujamaiden menetykset; 27 miljoonaa uhria on summittainen nykyarvio. Tällaista uhrimäärää ei voi käsitellä kuin ylevöittämällä, luomalla arkitajunnan yläpuolella olevan ja siitä erillisen merkityksellisyyden. Kansalaisuskonnon kehityksessä kollektiivinen koettelemus ja uhraus luovat koheesiota, ja Venäjän tapauksessa raja ”meihin” ja ”muihin” (vapauttajiin/fasisteihin) on jyrkkä. Vuoden 2014 jälkeen retoriikka on palvellut Krimin laittoman haltuunoton apologiaa. Presidentti Putinin henkilökohtainen viha natsien kollaboraattoreihin (”banderalaisiin”) kanssa miehitysaikana toimineisiin ukrainalaisiin (tai sellaisiksi väitettyihin) vaikuttaa kiistattoman ilmeiseltä.³⁸

”Sota ei voi olla pyhä” – mutta...

Sodan käsitteen monikerroksisen ristiriitaisuuden (antinomisuuden) havainnollistamiseksi esitän vielä yhden patriarkka-sitaatin. Se on peräisin Maailman kirkkojen neuvoston (World Council of Churches) Moskovan-vierailun 17.10.2022 uutisoinnista. Delegaatio pyrki vaikuttamaan patriarkkaan, jotta tämä tuomitsisi käynnissä olevan sodan. Patriarkka totesi vastaussanoissaan, ”ettei yksikään kirkko tai kristitty voi asennoitua sodan ja tappamisen kannalle, sillä kirkot on kutsuttu rauhantekoon ja elämää puolustamaan [...] Sota ei voi olla pyhä.” Kirill yleisellä tasolla siis tuomitsi sodan pyhittämisen. Hän kuitenkin jatkoi, että käytännössä ”itsensä ja muiden puolustaminen tai oman elämänsä uhraaminen muiden puolesta saa asian kuitenkin näyttämään toisenlaiselta, ja että tästä kristillisessä historiassa on niin monta esimerkkiä”. Hän sanoi ”vaikeuksien johtuvan poliittisesta kontekstista, ei suinkaan kirkkokunnista”, [joiden ei pitäisi enentää liekkien roihua] ”sillä tilanne on äärimmäisen vaarallinen”.³⁹ Tulkitsen hänen viestinsä tyypilliseksi ”oman” historian pyhittämiseen vihjaamiseksi, ja viestin kumpuavan samasta toisen maailmansodan käsittelemättömästä traumasta (27 miljoonaa kuollutta, Leningradin piirityksen kauhut) kuin Putinin henkilökohtainen viha historiankulun erimielisiä totuuksia jakavia kohtaan.

Kahden yhteispelissä toimivan, maallista ja hengellistä valtaa edustavan johtajan maailmankatsomuksen ydin on Venäjän historiallisesta kontekstista käsin jokseenkin itsestäänselvyys. Historiapoliittisena toimijana patriarkka Kirill on yhä VOK:n johtaja sen tähden, ettei hän kiistä kirkon seisovan valtion rinnalla eikä vedä tukeaan pois sen alta, kuten ei vetänyt metropoliitta Sergei Stragorodski eivätkä esille päässeet aikalaispiispat Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon kesäkuussa 1941. Kiinnostavin kirkon ja valtion suhteiden yhteispelin esitys toisen maailmansodan ajalta on propagandistinen, länsiliittolaisten vakuuttamiseen suunnattu kirkon johtajien opetuspuhekokoelma *Pravda o religii v Rossii (Totuus uskonnosta Venäjällä)*.⁴⁰ Patriarkan sivustolta pääsee parilla klikkauksella lukemaan vuosien 1943–1954 *Žurnal moskovskoj patriarhii* aineistoja.⁴¹ Patriarkaatin kuukausijulkaisua pidetään sen pää-äänenkannattajana.

Vaikka Ukrainan ”petos” irtautua Neuvostoliiton aikaisesta näkemyksestä toisen maailmansodan tapahtumista ei mitenkään oikeuta hyökkäystä Ukrainaun täydellä voimalla 24.2.2022, eikä ollut hyökkäyksen ainoa syy, ei bipolaariseen maailmankuvaan kasvaneiden kaunan syvyyttä myöskään ole syytä kyseenalaistaa. Kauna kuviteltua vihollista kohtaan on jaettua kollektiivista perintöä, mutta kaunan lietsomiseen tarvitaan syy: historiapoliittinen tarkoituksenmukaisuus.

Jumala ja voitto -kirjallisuus

Kirkon ja valtion sotaisan yhteispelin ”sinfonisen” perinnön mieliin kirkastamiseksi Venäjällä on ilmestynyt viime vuosina runsaasti kirjallisuutta, alkaen patriarkka Tihonin (Belavin) ja metropoliitta Sergein (Stragorodski) elämäkertatietojen hyödyntämisestä populaareihin Venäjän messiaanista roolia julistaviin vulgaariesityksiin. Juuri ennen Ukrainaun kohdistuvaa hyökkäystä 24.2.2022 ilmestyi *Spas* (Vapahtaja) -televisiokanavan toimitusjohtaja Boris Kortševnikovin kirja *Vremja Rossii. Svyjatye veka strany* (Venäjän aika. Maan pyhät vuosisadat), joka (pseudo)teokraattiseen sävyyn väittää tulkitsevansa Venäjän historiaa ”Jumalan näkökulmasta”. Muutamaa vuotta aiemmin ilmestyi V.M. Zobernin *Bog i pobeda*, (Jumala ja voitto) (2019), keskittyen toisen maailmansodan – eli suuren isänmaallisen sodan – kuvaamiseen kosmisen sodan näkökulmasta. Venäjän kehityksen ja kirkkohistorian tuntijoille 2022

hyökkäyksen kehystys kosmisena ja metafyyssisenä, ”historiallisena ja jumalallisena”, eskatologisena tapahtumana ei näidenkään julkaisujen valossa voi mitenkään tulla uutena ja yllättävänä.

Kehityskulun analytikkojen ääni ei ole kuitenkaan tullut laajalti kuulluksi. Venäjän kirkon johto ei sekään ole aiemmin ollut vastaavassa valokeilassa. Vasta nyt se on ampaissut ennenkokemattoman laajaan julkisuuteen, ja vasta nyt sen ulostulojen kommentointi on poikanut moraalituomioita. Sodan pitkittyessä kommentit ovat tarkentuneet. Suomalaistutkijat Heta Hurskainen ja Teuvo Laitila (*Ukraina on meidän! — Kirkot ja politiikka Ukrainan ja Venäjän subteissa*, 2023) sekä Jukka Korpela (*Muinais-Venäjän myytti. Kiovan Rus, Ukraina ja vanhan Venäjän historia*, 2023) ovat tuoneet tuoreissa teoksissaan esiin, miten Venäjän narratiivi omasta historiastaan perustuu vääristyneelle näkemykselle. Historiapoliittisten tosiasioiden tunnustamisen realismia tuo esiin myös arkkipiispa Leo haastattelussa 4.11.2022.⁴²

Soturit, kostajat ja marttyyrit esikuvina historiapolitiisessa jatkumossa

Viiltävintä analyysiä sodankäynnin veriuhrien ylevöittämisestä ovat tuottaneet venäläiset itse. Filosofi Boris Knorre analysoi ilmiötä venäläisessä kehyksessä, mutta laajentaa polttopisteen universaaliksi. Uskonnollis-poliittisen fundamentalismin sotaisuus on universaali, eikä millään muotoa mikään ”venäläisen maailman” tai ”ortodoksisen sivilisaation” piiriin rajattu ilmiö. Silti Venäjän kehitystiessä on seikkoja, joita ei suoraan voi rinnastaa muualle. Osaselityksenä Venäjän kollektiivisen hurskauden kehittyemisessä kohti sotaisuutta Knorre mainitsee 1990-luvun demilitarisoinnin.⁴³ On kiistatonta, että aiemmin arvostusta nauttinut sotilaseliitti menetti vapaassa pudotuksessa asemansa. Kalusto ruostui ja henkilöstövoima supistui. Nöyryytyksen vastaliikkeeksi seuraavan vuosikymmenen kuluessa kasvoi neoliberalismia vastustava konservatiivinen käänne, jossa ”kollektiivinen länsi” leimataan asiayhteydestä riippuen Yhdysvaltojen vasalliksi (poliittinen kehys) tai kristillisen perinnön luopioiksi (kirkollinen kehys).

Aivan kuten patriarkka Kirillin yllä siteeraamani vastaus Kirkkojen maailmanneuvostolle 17.10.2022 antaa ymmärtää, myös Knorre ja sosiologi Aleksei Zygmont yhteisartikkelissaan erottavat sodan käsitteen yleisessä merkityksessä ja erityisenä. Sota yleismerkityksessä ei ole pyhä. Sodan uhrauksen näyttämö ja itsensä uhraaminen ei perustu yleistettävään kausaalijatteluun, vaan yksittäistapausten keskinäiseen korrelaatioon.⁴⁴ Yksikään ortodoksisen poliittisen teologian propagandaviesti ole satunnainen, vaan kirkon sanoma on aina nähtävä poliittisen tilanneanalyysin kommenttina kotiyleisölle. Viesti omille ilmaistaan Venäjä-sentrisin, vastustajaa yleensä pilkkaavin vertauskuvin ja anakronistisin rinnastuksin. Anakronismia edustaa väittämä ”Aleksanteri Nevski kieltäytyi 5.4.1242 liittymästä Euroopan Unioniin”, jolla on selkeä historiapolitiinen, länsivastaisuutta mieliin teroittava tarkoitusperä.⁴⁵ Tutkijat tarkastelevat militantin sodankäynnin apologiaa ja sen tunnetuimpia esikuvanasankareita. Heidän mukaansa militantteja esikuvia käytetään ennakkotapauksina väkivallan legitimoinnista, viittaamalla pikemmin tunnettuun hahmoon kuin tarkistettavissa olevaan tekstikohtaan, oli se Raamatusta, kirkollisesta hagiografiasta tai muusta lähteestä. He tyyppittelevät toistakymmentä nimeä funktioltaan kolmeen eri pääryhmään:

1. Soturi-hallitsijat. Heidän ansionsa on valtion edun ja sen rajojen puolustaminen. Tunnetuimpina esimerkkeinä mainitaan prinssi Aleksanteri Nevski, joka löi ruotsalaiset Laatokalla vuonna 1240 ja teutonit Peipsijärvellä vuonna 1242; sekä prinssi Dmitri Donskoi apunaan skeemamunkit Peresvet ja Osljabja, siunauksen antajana Moskovan liepeillä sijaitsevan Pyhän

Kolminaisuuden luostarinjohtaja Sergei Radonežilainen. Dmitri Donskoi johti voittoa Kulikovon taistelua vuonna 1380, jonka seurauksena mongolivalloittajien Kultainen orda vähitellen herpaantui otteessaan ja Moskovan keskusvalta vahvistui.

2. Puhdistaja-kostajat (pyövelit). Tätä väkivaltaan taipuvaista, mutta oikean uskon puolesta kiivailevaa ryhmää perustellaan vanhatestamentillisista esikuvista, kuten profeetta Eliasta lähtien, joka käytti väkivaltaa pakanoita vastaan. Elian tulivaunuilla taivaaseen siirtymisenä tunnettua hagiografian kohtaa on hyödynnetty nimeämällä hänet Venäjän armeijan maahanlaskujoukkojen taivaalliseksi suojelijaksi. Knorre ja Zygmunt eivät mainitse nimeltä Trifon Petsamolaista, mutta sotilastukikohtia täynnä olevalla Kuolan niemimaalla hänen soturi/katuva munkki -hahmoaan muistellaan nykyään säännöllisesti. Tämän esikuvaryhmän kohdalla keskenään ristiriitaisten ominaisuuksien ääripäiden (antinomioiden) hyväksyminen korostuu.

Iivana IV (Julma) on tämän ryhmän esikuvista kenties tärkein: hallitsija-pyöveli kohdisti verilöylyt, kidutukset ja pilkkamenot paitsi ulkoisiin vastustajiin, myös maanmiehiinsä. Keskiajan ihmisenä Iivana luonnollisesti piti itseään silti hartaana kristittynä. Stalin piti Iivana IV:tä esikuvanaan ja legitimoivat siten toimintaansa samassa hengessä. Myös kirkkoruhtinas Josef Volotski on puhdistaja-kostajien kannattajien suosiossa. Teoksensa Prosvetitel' (Valistaja) perusteella Volotski lukeutuu puhdistaja-kostajiin. Hän oli Venäjän kirkon Macchiavelli, jonka perinnön Stalin omaksui ohjenuorakseen. Hänen opetuksiinsa kuului olla uskomatta katuvaisten harhaoppisten sanojen vilpittömyyteen, ja teloittaa heidät joka tapauksessa. Knorre ja Zygmunt nimittävät omien tuhoamista sallitaksi väkivallaksi pyhän tilan puhdistamisen saavuttamiseksi. Nyky-Venäjällä tsarebožniki-lahkon kannattajat legitimoivat hallitsija-messias-kostaja-puhdistajien mallia.

32

3. Marttyyri-soturit, ("Venäjän armeijan salainen ase"). Tästä ryhmästä esitellään kuuluisin hahmo, Tšetšenian sodassa 1996 vangiksi jäänyt, islaminuskoisten tšetšeenikapinallisten kiduttama ja menehtynyt venäläissotilas Jevgeni Rodionov. 19-vuotias sotilas kantoi kaularistiä, ja kieltäytyi pidätettyinä riisumasta sitä. Jevgenin äiti alkuun pani poikansa muiston kunnioittamisen, pappi Aleksander Šargunov kirjoitti Jevgenin elämäkerran ja organisoivat kultin leviämisen. Elämäkerrassa konkreettiseen sotaan yhdistyy kosmisen sodan ulottuvuus. Jevgenin hahmo on suosittu armeijataustaisten keskuudessa. Vastaava Donbassin alueen sodankäyntiin liittyvä esikuvahahmo, "Donbassin sankari" on taistelija-nimi Motorola (Arseni Pavlov), joka menehtyi murskautuessaan hissiin 2016.

Edellä tyypiteltyjen militanttipyhien yhteisenä tehtävänä on väkivallan pyhittämisen legitimointi ja tradition pitkän perinteen esiintuominen. Knorren ja Zygmuntin mukaan hahmot personifioivat eritoten bumerangiväkivaltaa (*rikošetnoje nasilie*). Bumerangi- tai kimpoamisväkivalta viittaa uhriksi mielestään joutuneen osapuoliryhmittymän vastaiskuun. Soturi Jevgenin ja Motorolan hahmojen avulla havainnollistuu Venäjän (kuviteltu) joutuminen perivihollisen hyökkäyksen kohteeksi. Soturi-marttyyrit toimivat esikuvina oikeutetun väkivallan, Venäjän pyhän sodan puolen kostajina, oman puolen uhrien, sotilaiden esirukoilijoina. Se on heidän funktionsa, jolle sotilastaustaisissa alakulttuureissa ja kriisitilanteissa on oma kysyntänsä.

Heillä on muutakin historiapolitiikkaa merkitystä. Personoinnin avulla väkivallantekoa ja sotaa yleensä ei tarvitse väittää pyhäksi, mutta sopiva marttyyrihahmo on tehokas tapa karismaattisen johtajan rakentaa korrelaatio meneillään olevan aggression ja henkensä uhranneen esikuvan välille. Väkivallan lietsonta, itsensä ja muiden uhraamiseen motivointi, edellyttää havainnollisia perusteita ja uskottavia

esikuvahahmoja, transsendentin todellisuuden ja riemuitsevan seurakunnan esirukousten korostamista eri keinoin.

Yhteenveto: millainen historiapolitiittinen toimija patriarkka on vuonna 2022?

Tässä artikkelissa käsittelin eri tekijöitä, jotka vuonna 2022 valottavat patriarkka Kirillin historiapolitiittista toimijuutta käännteentekevänä. Käsitteellistin tätä toimijuutta kehityksellä ateismin romahduksesta anomiaan, desekularisaatioon ja konservatiiviseen käännteeseen. Toin esiin kirkon esiintulon moraalinvartijana ja militanttia kehitystietä pohjustavana sisällöntuottajana. Esitin Venäjän kirkon ja valtion tuhatvuotisen yhteistyön kulmakiveksi venäläisen idean kaapuun pukeutuneen kansalaisuskonnon, jonka ytimenä on ortodoksista valtiota puolustava messianismi/pyhä sota veriuhrineen.

Toin myös esille patriarkka Kirillin esiintymisten polysemanttisuuden ja sisäisen ristiriitaisuuden. Koko väkiluvultaan maailman suurimman ortodoksisen paikalliskirkon päämiehenä hän on opetuspuheissaan tarkka siitä, mitä vertauksia, kielikuvia ja esikuvia hän ottaa milloinkin esiin. Kosmisen sodan oikeuttaminen ei ole suinkaan itsestäänselvyys, vaan käynnissä olevan ristiriitaisen kamppailun ytimessä. Patriarkka ei anna oman toimenkuvansa ulkopuolisiin kysymyksiin vastausta, eikä hän puhu sivu suunsa. Hän pyrkii pitämään huolen siitä, että hänen opetuspuheensa poikkeuksellisen vaaran oloissa viestivät ymmärrettävää sanomaa mahdollisimman suurelle venäjänkieliselle joukolla. Tätä joukkoa yhdistää suurin yhteinen nimittäjä, kollektiivisia koettelemuksia korostava kansalaisuskonto ja ortodoksinen identiteetti siihen liittyvine arvoineen ja viholliskuvineen. Koettelemuksiin liittyy tarkoin varjeltu versio toisen maailmansodan totuudesta, ylisukupolvinen uhriutumisen narratiivi. Se sisältää purkamattoman trauman, joka motivoi bumerangiväkivallan käyttöön. Artikkelissa käsitellyt seikat yhdessä luovat maaperän sille, että tätä kirjoittaessa Ukrainan ”erityisoperaation” suosio suurimman yhteisen nimittäjän joukossa on yhä mahdollistanut operaation jatkamisen. Kirkon ja maallisen vallan ylin johto voimistavat oman henkilökohtaisen elämäkertansa painoarvolla ortodoksista identiteettiä, sotaisaa kehystä.

Mitä tulee patriarkka Kirillin historiapolitiittiseen toimijuuteen, on siitä helmikuusta 2022 lähtien kertynyt täysin poikkeuksellinen aineisto tulevien tutkijoiden käyttöön. Kirill tuntee oman maansa koettelemusten lähihistorian läpikotaisin, ja käyttää sitä tiuhaan esiintymisissään. Hän on monesti viitannut erään tärkeän edeltäjänsä, patriarkka Tihonin (Belavin) (tehtävänhoitajana 1918–1925) esikuvalliseen hahmoon.⁴⁶ Tihonin jäänteiden äärellä kuvatuksi tuleminen kehystää Kirilliä hänen perintönsä seuraajana. (Kuva 2.) Tihonia ja Kirilliä yhdistää aikakauden romahtamisen silmännäkiyys. Tihonin kohdalla se johti tunnettuun katastrofiin, vedenjakajaan. Kirillin vedenjakaja on tällä hetkellä peruuttamattomalta näyttävä välirikko länteen ja Ukrainaan, sekä usean muun aiemmin hänen kanoniseen alueeseensa kuuluneen paikalliskirkon menettäminen.

On sanottu, että historian katkerien totuuksien kohtaamiseen, tilintekoon ja katumukseen tarvitaan häviö ja vuosikymmenten sitoutunut prosessi, kuten esimerkkinä Saksassa. Kirillin edustaman sinfonialinjan läntiset arvostelijat ovat toistaiseksi jättäneet vähälle huomiolle puhdistaja-pyövelien hahmojen pyhittämisen tradition. Veriuhrin käyttö ansaitsee tutkimuksessa lisähuomiota.⁴⁷

Kuva 2. Patriarkka Tihonin jäänteet

¹ Jussi Rytönen 14.11.2019. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/venajan-ortodoksisen-kirkon-ysin-johtaja-patriarkka-kirill-vierailee-suomessa-ensi-toukokuussa/>.

² vrt. Marlene Laruelle 2015. Laruelle osoittaa ”Venäjän idean” soveltuvuuden maallisen ja uskonnollisen toimijuuden yhteispeliin: ”the Russian World is characterized by this dual aspect: in the marketing sense, it is a brand for establishing Russia’s voice in the chorus of nations, but it is also a vessel for a more philosophical or religious messianism, with the notion that Russia’s message to the world has a universal value of salvation.” (7) (PDF) *“The ‘Russian World’. Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination,” Center for Global Interests Papers, May.* https://www.researchgate.net/publication/344222398_The_%27Russian_World%27_Russia%27s_Soft_Power_and_Geopolitical_Imagination_Center_for_Global_Interests_Papers_May.

³ Kanonisointipolitiikka viittaa pyhän synodin alaisen kanonisointikomission toimintaan, joka valmistelee kirkon johdon viralliset päätökset pyhäiksi julistettavista ihmisistä. Päätöksiin voi mahdollisesti liittyä poliittisen tarkoituksenmukaisuuden harkintaa, jota komission suljetun luonteen vuoksi ei voi tarkemmin arvioida. Vrt. <https://comcan.ru/> Luettu 14.6.2023.

⁴ Thomas Bremer, *Kreuz und Kreml. Kleine Geschichte der orthodoxen Kirche in Russland.* Herder, 2007. Ks. Kirche und Staat, s. 111–142.

⁵ Butovon vainotuille uusmartytyreille pyhitetyssä alakirkossa on kavaltajien ja pettureiden kohtalosta esimerkkinä fresko hirttäytyneestä Juudaasta. Valinnalla on selvä yhteys turvallisuuspalveluyhteisön koodistoon: petturuus on synneistä pahin, sitä ei anneta anteeksi. Juudas-diptyykki on katsojalle vahva viesti. Kuva 1: Elina Kahla

⁶ 27.7.2023, gazeta.ru. Kirill po ošibke nazval Putina... <https://www.gazeta.ru/politics/news/2023/07/27/20955530.shtml>.

⁷ Dokumenttifilmi patriarkan 70-vuotisjuhliksi. 2016, tekijä rovasti Dmitri Smirnov. <https://ok.ru/video/719672838906>. Kirillin virallinen elämäkerta mainitsee isoisän läpikäyneen 47 vankilaa, 7 karkotusta, eläneen vankeudessa lähes 30 vuotta ja olleen ensimmäisiä solokkalaisia, <https://rg.ru/2009/01/29/kirill-biografiya.html>. Luettu 14.6.2023.

⁸ Felix Corley, *The Mikhailov Files: Patriarch Kirill and the KGB.* Pdf (Academia.edu), 2018. Luettu 21.8.2023. Corleyn mukaan Mihailov-koodinimellä tunnettu tuleva patriarkka värvättiin jo 1960-luvulla. Hänen tehtäviinsä kuuluivat mm. NL:lle mieluisten aloitteiden tekeminen sekä henkilöiden uran edistäminen kansainvälisissä kirkollisissa yhteyksissä sekä rauhanaloitteiden nimissä.

⁹ Vesa Oittinen (toim.), *Venäjä ja Eurooppa*, 9–21, 2007; ja suppeammin Budraitskis, Ilja. *Apokalipsis i politiki nevozmožnogo.* Logos 4/21. 99–124.

¹⁰ Vuosina 1971–1974 arkkipiispa Kirill edusti Kirkkojen maailmanneuvostossa Genevessä. Hän oli noina vuosina 25–28 -vuotias. Patriarkan virallista kotisivua ylläpitää hänen kansliansa ja sen lehdistöpalvelu. <http://www.patriarchia.ru/db/text/547091.html>.

¹¹ Avril Pyman, *Pavel Florensky, A quiet genius.* NY-London, Continuum, 2010, 153.

¹² <https://riamo.ru/article/571568/patriarh-kirill-zayavil-chto-evropa-vse-bolshe-otvergaet-veru-xl>. Uutinen luotu 18.7.2022. Sivut tarkistettu 9.11.2022.

¹³ M. Juergensmeyer (2003), *Terror in the Mind of God: the Global Rise of Religious Violence.* California: University of California Press; M. Juergensmeyer (2008), *Global Rebellion. Religious Challenges to the Secular State, from Christian Militias to al Qaeda.* California: University of California Press. M. Juergensmeyer, *‘Sacrifice and cosmic war, violence and the sacred in the modern world’* teoksessa *Violence and the Sacred in the Modern World.* M. Juergensmeyer, toim., (London: Frank Cass & Co., 1992), 112.

¹⁴ Zygmunt-Knorre. Vojny, mstiteli, mutšeniki: agiologija militantnogo diskursa v sovremenom rossijskom pravoslavii. *Studia Religiosa Rossica: Russian Journal of Religion*, 2019. no. 2 s.11; passim. Knorre, B. (2016) “The Culture of War and Militarization within Political Orthodoxy in the Post-soviet Region”, *Transcultural Studies*, 12: 15–38.

¹⁵ E. Kahla, ‘Civil Religion in Russia: A Choice for Russian Modernization?’ *Baltic Worlds: Scholarly Journal: News Magazine*, 2–3/2014, 56–64: Ukraine is important for its size and history, Kiev being the “mother of all Russian cities” and symbol of national baptism. Today, clerics’ support for the integration of Eastern Ukraine into Russia (*vozvrascenie v Rossiju/v Rodinu* – return to Russia or to the homeland) bears some messianic features. Civil religion can be researched through its Biblical archetypes: Exodus, the Chosen People, the Promised Land, the New Jerusalem, sacrificial death, and rebirth. Consequently, an examination of a nation’s model of civil religion addresses its own prophets and martyrs, its solemn rituals and symbols, as well as cultural patterns and practices. In Russia the model is similar. The distinction between ingroup and outgroup is important. Today, memorial dates related to national sacrifices, secular and religious martyrs, and redemption show the momentum of civil religion in the public sphere. The Piskaryovka, Levashovo, and Solovetsk memorials, for example, stress the universal, multiconfessional and multi-ethnic character.

¹⁶ Rousseau, luku 8, kirja 4, teoksessa *Social Contract.* Viitattu teoksessa R. Bellah, “Civil Religion in America”, *Daedalus* 96 no. 1 (Winter 1967): 5.

¹⁷ D. S. Lihatšov, *Ivan Groznyj pisatel.* Poslanija Ivana Groznogo. Toim. ja käänt. D. S. Lihatšov ja S. Lurje. VP. Adrianova-Perets. – Moskova, Leningrad, 1951, 452–467.

¹⁸ Budraitskis, mts.

¹⁹ Bernhard Giesen, *The Trauma of Perpetrators. The Holocaust as the Traumatic Reference of German National Identity* teoksessa *Cultural trauma and collective identity.* Toim. J. C. Alexander. Berkeley: University of California Press. 2004. 112–54.

²⁰ Protoierei Vsevolod Tšaplín: my dolžny zaščiščat’ svjatyni, veru i Otetsstvo. <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&cs=3&id=46879>. Uutinen luotu 10.5.2012. Luettu 8.11.2022.

- ²¹ Post-Soviet Russian Culture: Anomy, Desecularization and the Conservative Turn, M. Kivinen et al. 2021, *Russian Modernization: A New Paradigm*. Toim. Markku Kivinen & B. Humphreys. Abingdon: Routledge, 174–256.
- ²² Kristina Stoeckl (2016) The Russian Orthodox Church as moral norm entrepreneur. *Religion, State and Society*, 44:2, 132–151, DOI: [10.1080/09637494.2016.1194010](https://doi.org/10.1080/09637494.2016.1194010).
- ²³ “A Declaration on the ‘Russian World’ (Russkii mir) Teaching, 13.3.2022, academia.org (“Volos-julkilausuma”)
- ²⁴ <https://publicorthodoxy.org/2022/03/13/a-declaration-on-the-russian-world-russkii-mir-teaching/>
- ²⁵ Patriarkan kotisivustolta pääsee arkistoon, joka ulottuu vuoteen 2005, patriarchia.ru. Televisio-ohjelmaa *Slovo pastyryja, Paimenen sana*, <https://www.1tv.ru/shows/slovo-pastyrya>.
- ²⁶ <https://www.bbc.com/news/world-europe-35607237>.
- ²⁷ *meždousobitsa/ meždousobitsa/* ks. Dal, V.I. *Tolkovy slovar’ živogo velikorusskogo jazyka*. Tom 2. Moskova, 2000, Izd. Russki jazyk.
- ²⁸ <http://www.patriarchia.ru/db/text/5909901.html>. Linkki patriarkan saarnaan 20.3.2022. Luettu avattu 8.11.2022.
- ²⁹ Thomas Bremer, Ukrainian Nationhood, “Russkii Mir,” and the Abuse of History. 22.3.2022 Teoksessa *Public Orthodoxy*; Nikolai Mitrokhin, Russische Orthodoxe Kirche ändert wegen der Krise der “Weltorthodoxie“ ihre globale Politik. *Russland-Analysen*, 8–12. 10.31205/RA.380.02. 2020.
- ³⁰ <http://tatt.protsv.fi/fi/ukraina>.
- ³¹ Knorre, B. (2021). Masculine Strategies in Russian Orthodoxy: From Asceticism to Militarization. Teoksessa Bluhm, K. et al. toim. *Gender and Power in Eastern Europe. Societies and Political Orders in Transition*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53130-0_13.
- ³² Suslov, Mikhail (toim.) *Digital Orthodoxy in the Post-Soviet World: The Russian Orthodox Church and Web 2.0*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2016.
- ³³ Tšaplinin ortodoksisen sivilisaation postulaattien mukaan oman ja *muiden* hengen uhraaminen ovat ortodoksikristityn käyttäytymisnormi. Hänen mukaansa ajallisen elämän loppuminen, tai peräti kuolema ydinsodassa, on pienempi paha kuin joutua ateistien tai toisuskoisten alistamaksi. Tšaplin, V. *Piat’ postulatov pravoslavnoi tsivilizatsii, Politicheski klass*, 12.12.2006: 16–29; Tšaplin V. *Istok konflikta – ne v jadernom oružii, no v grebe vlastoliubii*’n. *Indeks bezopasnosti* 81, 1(13) (2007): 203; Knorre, The Culture of War and Militarization (2016).
- ³⁴ <http://www.patriarchia.ru/db/text/5962628.html>. Sivua luotu 25.9.2022, luettu 9.11.2022.
- ³⁵ Juergensmeyer, M. (2008) “Martyrdom and Self-Sacrifice in a Time of Terror”, *Social Research*, 75(2): 417–434. Kirjoittaja käy universaalisesti (ajassa, maantieteellisesti ja eri uskonnoissa) läpi tappamisen ja uhrautumisen ylevöintiä, puhdistavaa väkivaltaa kosmisessa sodassa. Osama bin Laden satanisoi Yhdysvallat, samaa retoriikkaa käyttää Venäjän väkivaltakoneisto Kiovan hallintoa parjattaessa. Juergensmeyerin mukaan terrorin ja ihmishuorien käyttö voiton ja lunastuksen vakuutena on motivoitunut siihen osallistujia – hirveällä hinnalla ja ohimenevästi.
- ³⁶ Bloch, M. (1992) *Prey into Hunter*. The Politics of Religious Experience. Cambridge University Press.
- ³⁷ Suuren isänmaallisen sodan hymnin *Vstavaj, strana ogromnaja* (Nouse, valtava maa) sanat ovat Lebedev-Kumatšin. Kertosäkeessä toistuvat sanat: *Idjot vojna narodnaja/Syvaštšennaja vojna* (Käynnissä on kansan sota/pyhä sota). <https://teksty-pesenok.ru/rus-gimn-velikoj-otechestvennoj/tekst-pesni-vstavaj-strana-ogromnaya/1777998/>.
- ³⁸ Jad Vashem -järjestön holokaustin muistotilaisuudessa Jerusalemissa paljastettiin 23.1.2020 muistomerkki Leningradin piirityksessä menehtyneille. Kiitospuheessaan presidentti Putin yhdisti Israelin ja Venäjän pitävän yllä muistoa raakuuksista. Kummassakin maassa ”ihmiset ovat huolissaan ja raivostuneita yrityksistä kieltää holokausti, uudelleenkirjoittaa toisen maailmansodan tuloksia ja oikeuttaa murhaajia ja rikollisia [...] [He] ymmärtävät toisen maailmansodan oppien täyden merkityksen, eivätkä anna maailman unohtaa kansallisen egoismin, erimielisyyden, eri muotoisen sovinnin, antisemitismin ja ruffobian seurauksia. Yhteinen velvollisuutemme on välittää tämä tieto tuleville sukupolville.” Natsirikosten ja nk. lopullisen ratkaisun Putin sanoi olevan yksi ihmiskunnan uuden historian häpeällisimmistä lehdistä. Hän mainitsi erikseen natsien kollaboraattorit, jotka ”julmuudessaan usein ylittivät isäntänsä, ja häärasivät Neuvostoliitonkin miehityksillä alueilla. Holokausti on kohdennettua ihmisten tuhoamista [...] natsit valmistelivat samaa kauheaa kohtaloa monille muille kansoille – venäläisille, valkovenäläisille ja puolalaisille, pitäen heitä ’ali-ihmisinä’”. Putin mainitsi Neuvostoliiton maksaneen [voitosta] ”hinnan, mitä yksikään kansa ei edes painajaisissaan voi kuvitella – 27 miljoonaa kuollutta. [...] Emme unohda sitä koskaan.” Puhe käsitteli myös henkilökohtaista perhehistoriaa: hänen vanhempansa olivat [aivan kuten patriarkka Kirillinkin vanhemmat] piirityksessä Leningradissa, veli menehtyi 1942 nälkään ja on haudattu Piskarjovkan piirityksen uhrien muistohautausmaalle. Putin mainitsi vastikään järkyttyneensä asiakirjoista, joiden mukaan hädänalaiset saaretut luovuttivat kaikesta huolimatta rintamalle 144 tonnia vertaan, eivätkä säästäneet itseään tehtaissa, vaan osoittivat suurinta inhimillistä urhoollisuutta. Puheen lopussa Putinin ääni särkyi. ”Vladimir Putin vystupil na forume pamjati Holokosta.” – *Rossijskaja gazeta*, 23.1.2020. <https://rg.ru/2020/01/23/vladimir-putin-vystupil-na-forume-pamjati-holokosta.html>. Luettu 14.11.2022.
- ³⁹ His Holiness Patriarch Kirill, WCC acting general secretary meet in Moscow, agreeing that war cannot be holy. 19.10.2022. <https://www.oikoumene.org/news/>. Luettu 9.11.2022.
- ⁴⁰ Propagandateos ilmestyi 1942–44 venäjäksi ja eri kielille (englanti, ruotsi, saksa) käännettynä. *Pravda o religii v Rossii*. Toim. Nikolai (Jaruševitš) et al. – Moskova: Mosk. patriarhiija, 1942, 456; 43 valokuvaa; Perusteellinen suomalainen väitöskirja aiheesta: Ketola, Hanna-Maija, ”Relations Between the Church of England and the Russian Orthodox Church During the Second World War, 1941–1945” (2012).
- ⁴¹ <http://www.jmp.ru/yamarh4354y.php?y=54>. Luettu 16.11.2022.

⁴² Similä, Ville HS, 4.11.2022. ”Kun lähdetään Kiovan kasteesta kohti Novgorodia ja Laatokan ympäristöön, niin sieltä se kirkon historia tulee. Historialle emme muuta voi, ja se pitää nähdä sellaisena kuin se on. Nyt on tämä tilanne, ja se on äärimmäisen ikävä. Sen sanomme suoraan.” (Arkkipiispa Leo.) Korpela viittaa Venäjän kasteen käyttämiseen sodan oikeutuksen perusteena seuraavalla tavalla: ”Se ei ole rationaalista, vaan se on kirkon oppi” ja myöntää Venäjän historiakuvan epärationalisuuden vaikuttavana totuutena. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000009111673.html>. Luettu 11.11.2022.

⁴³ Knorre, Boris. “Militant Piety” in 21st-Century Orthodox Christianity: Return to Classical Traditions or Formation of a New Theology of War. 2020.

⁴⁴ Zygmunt AI, Knorre BK. Warriors, Avengers, Martyrs: Hagiology in the Militant Discourse of Contemporary Russian Orthodoxy. *Studia Religiosa Rossica: Russian Journal of Religion*. 2019; 2:11–35.

⁴⁵ <https://cher.all-ru.com/news/2018/04/05/35/5-aprelya-1242-goda-aleksandr-nevskij-otkazalsya-vstupat-v-evrosyuz>. Sivuluotu 5.4.2018. Luettu 11.11.2022.

⁴⁶ *Obretenie moštšej patriarha Tihona v Donskom monastyrje*. <https://pravoslavie.ru/57507.html>. Luettu 12.11.2022. Patriarkka Aleksei II, Kirill, suositti nyk. metropoliitta Tihon Ševkunov olivat niiden valittujen joukossa, jotka on kuvattu patriarkka Tihonin hauta-arkun ja jäänteiden löytyessä remontin yhteydessä Moskovan Donskoin luostarissa 22.2.1992.